

Crisi i revifalla de la polèmica lliure canvi-proteccionisme al País Valencià (1914-1923)

per *Vicent Soler*

L'espectacular victòria dels interessos proteccionistes en la redacció de la llei de Bases Aranzelària del 1906 i en la concreció dels aranzels d'aqueix mateix any, i encara en el 1911, posava ben a les clares l'hegemonia dels grups econòmics que uns anys més tard, durant la guerra, veurien reforçada la seva posició mitjançant els beneficis produïts per les anormalitats bèl·liques. Assistim, doncs, a l'inici del període que consolidaria la via «nacionalista» espanyola en el camp econòmic.

Lluny era l'esperit del primer aranzel general, i més lluny encara els que foren redactats durant les dècades posteriors sota la influència propotent dels partits liberals.

Hom aprofitaria l'envelliment real de l'aranzel del 1891, que tenia una classificació que en realitat corresponia a la del 1869, i la immediatesa de l'acabament de la vigència d'un gran nombre de tractats i de convenis comercials, per tirar endavant el propòsit de renovar orgànicament tota la política aranzelària espanyola. El 1904 el govern havia disposat que la Junta d'Aranzels i Valoracions treballaria en una llei de bases sobre l'ordenació aranzelària. Malgrat que l'avantprojecte de la Junta fou presentat aqueix mateix any, la inestabilitat governamental impediria que tot allò anara endavant fins a les darreries del 1905, una mica empès per l'acabament immediat de molts tractats comercials. Amós Salvador, ministre d'hisenda, faria la presentació del projecte de llei de Bases a les Corts, que hi seria aprovat el 20 de març de 1906. Aquesta llei estarà en vigor fins al 1960. A més d'exigir la revisió de l'aranzel cada cinc anys, el més rellevant d'aquesta llei serà l'alt marge protector que concedeix: entre el 20 i el 50 per cent del valor de la mercaderia. Paradoxalment, la llei s'aprovarà essent en el poder Segismundo Moret, del partit liberal. S'hi promulgarà una altra llei simultània exigint alhora el pagament dels drets en or. L'aranzel d'aqueix mateix any serà qualificat d'ultraproteccionista. La revisió d'aquest aranzel es va fer després de cinc anys, *«con fecha 27 de diciembre de 1911, según las prescripciones de la ley de 1906 (base 4, letra H), con una orientación liberal. Las valoraciones se adaptaron a su vez al nivel de precios de estos tiempos. Sin embargo, el gobierno no podría consentir las propuestas de la Junta Consultiva de Aranceles y Valoraciones de rebajar aún más los derechos de importación porque la pérdida de ingresos que este hecho hubiera causado al*

*Tesoro habria perjudicado al equilibrio de los presupuestos del estado»...*¹ les mesures de relativa «liberalitat» estarien dirigides a facilitar l'entrada de productes necessaris. De tota manera, no recollia a bastament les altres reivindicacions, com la protecció de la indústria sedera, l'augment de drets de tarifa màxima i la concessió de les primes a l'exportació.

La guerra europea canviaria de dalt a baix les perspectives i la transcendència de la política aranzelària. Blas Vives diria que «*la guerra, al influir sobre nuestra economía capacitándola como exportadora en gran escala hasta de productos industriales y reduciendo a un mínimo las importaciones, paralizó la política arancelaria propiamente dicha e impuso en cambio la llamada política de subsistencias, que en el arancel encontró su principal instrumento*»². Efectivament, no hi ha cap motiu per mantenir la política de protecció aranzelària mentre la indústria dels grans països europeus està decantada cap a l'esforç bèl·lic. Al contrari, les tibantors creades en aquesta situació exigiran un plantejament seriós del crònic problema de les subsistències, d'una banda, i de la necessària consolidació de l'expansió industrial d'aquests anys, de l'altra.

Pel que fa a les subsistències, hem de tenir en compte la complexa i contradictòria actuació dels diversos governs que se succeïren al llarg d'aquests anys. Pràcticament reduïren llur actuació a la utilització dels mecanismes de l'aranzel, prohibiren les exportacions o reexportacions d'uns productes, o els sotmeteren a drets aranzelaris alts, i també facilitaren la importació d'uns altres que qualificaven de necessaris.³ Pel que fa a la «protecció» de la indústria —ara en expansió—, la normativa durant la guerra vindrà a reforçar i completar l'anterior. Cal assenyalar la llei del 14 de novembre de 1907 com l'inici d'una política directa abocada al foment de la indústria. S'hi establia que els contractes signats per l'Administració Pública només inclourien materials de procedència «nacional». La llei preveia la constitució de la Comissió Protectora de la Producció Nacional per tal de vetllar pel compliment d'aquest precepte. Dos mesos abans de començar la guerra, el 14 de juny de 1914, es publica una llei que tracta de millorar les expectatives de les comunicacions marítimes i d'auxiliar la indústria de la construcció naval. Un reial decret del 18 d'agost de 1915

1. E. LINDER, *El derecho arancelario español. Defensa de la producción y nacionalismo económico en España*. (Barcelona, Bosch, 1934), p. 35. Aquest nou aranzel fou elaborat per la Junta d'Aranzels i Valoracions convocada a l'efecte per la reial ordre del 14 d'octubre de 1910. El projecte fou presentat a Corts pel ministre d'hisenda Rodríguez i aprovat el 27 de desembre de 1911. Entrava en vigència l'1 de gener de 1912. En l'exposició de motius del nou aranzel, hom esmentaria que «*la competencia mercantil y los progresos de la técnica industrial tendrían a dar mayor amplitud al consumo, abaratando los precios, y de ahí la tendencia también a la atenuación justa que caracterizaba la revisión arancelaria, puesto que eran contadísimos los valores que por causas especiales se elevaron y numerosos los apreciados en descanso*» (vid. J. A. CASTEDO Y HERNÁNDEZ DE PADILLA, *Referencias históricas sobre la economía arancelaria española*, Madrid 1958, p. 109).

2. V. VIVES, *La política arancelaria española*, «Estudios Políticos, Sociales y Económicos», 1 (Madrid, juny de 1928), p. 20.

3. A títol de mostra, hom observa que les disposicions en aquest respecte se succeïren al llarg de tot el conflicte. En concret, el 3-VIII-1914, 24-IV-1915, 31-V-1915, 24-VIII-1915, 27-IX-1915, 30-XI-1915, 9-III-1916, 20-II-1916, 14-V-1916, 24-XI-1916, 25-XI-1916, 16-IV-1917, 12-V-1917, 18-VII-1917, 11-VI-1917, 27-IX-1917, 20-X-1917, 13-XI-1917, 21-I-1918, 24-I-1918, 31-V-1918, 6-VII-1918, 23-VII-1918, 10-VIII-1918, 25-V-1918, 31-X-1918, 4-XI-1918, 14-XII-1918 (vid. F. BERNIS, *Consecuencias económicas de la guerra*, Madrid 1927, p. 101).

iniciava una ofensiva molt més ambiciosa i ampla de cara a aquesta política de foment de la indústria. S'hi introdueixen elements de política fiscal —com ara exempcions i ajornaments de pagaments— per afavorir la implantació d'indústries que introduïren béns nous al mercat interior. Aquest reial decret seria solament un assaig menor de la llei que esdevindria posteriorment una fita històrica. La *Ley sobre auxilio de las industrias nuevas y el desarrollo de las ya existentes* es publicaria el 2 de març de 1917, segons el projecte presentat pel ministre Alba el 24 de novembre de 1916. Aquesta llei és molt ampla. Arreplega tres classes d'auxilis: 1) Concessions d'avantatges, exempcions i privilegis per part de l'estat que no suposen cap desembossament per la seua part. 2) Lliurament de préstecs amb garanties. 3) Garantia d'interessos mínims dels capitals invertits en certes indústries, «con objeto de favorecer la constitución en España de grandes industrias respecto de las cuales no fuese suficiente estímulo el contenido de las bases anteriores». Tota aquesta mena de beneficis es podrien aplicar a totes les indústries que fabriquen articles encara no produïts en la península, a les que transformen primeres matèries que s'enviaran a l'estranger i a totes les que amplien negocis. Igualment, s'hi preveurà la creació d'un Banc de Crèdit Industrial, que començà a funcionar el primer de gener de 1921, i la definitiva creació de la Comissió Protectora de la Producció Nacional, ja prevista en la llei del 1907 i que serà constituïda per reial ordre del 26 de juliol de 1917.

Un reglament del 20 de desembre de 1917 completaria aquesta normativa. El bloqueig alemany i les dificultats d'intercanvis comercials internacionals farien dels dos anys darrers de guerra un període d'escalada intervencionista de l'estat amb la creació de nombrosos comitès i consorcis en altres tantes indústries i sectors econòmics. En qualsevol cas, l'ambient de reforçament de la via «nacionalista» espanyola era molt dens fins i tot en circumstàncies tan extraordinàries com les de guerra i al marge que ara no es concretava en demandes de protecció aranzelària perquè no calia.⁴ El 1916 s'havia d'haver revisat l'aranzel del 1912, d'acord amb la llei de Bases del 1906, però no es féu, tot prorrogant-ne la vigència per al quinquenni 1917-21. De fet, els proteccionistes tradicionals es veuran immersos en una dinàmica molt complexa de fer valer els seus interessos en aquestes circumstàncies excepcionals, car «*la afirmación más enérgica de sus derechos, bien o mal comprendida, pidiendo al estado, a los gobiernos, privilegios, protección para sostener los progresos logrados por las circunstancias excepcionales favorables de unos meses, debidas a la guerra y demanda de auxilios nuevos, de premios a las iniciativas futuras, de reparto de alicientes nuevos...* Y a la cabeza de ese movimiento ha surgido la personalidad vigorosa de los regionalistas catalanes, estudiosos, documentados, hábiles, pero arrolladores en sus acometidas egoistas. Y así han maniobrado sin tanto ruido, pero con habilidades subterráneas, los navieros y los productores de las provincias del Norte. Y así ha ido Cambó a Bilbao buscando alianzas».⁵ Aquesta sub-

4. A títol d'exemple, vegeu la ponència quarta de la secció vuitena del «Segundo Congreso de Economía Nacional» (Madrid 1917), ps. 657-660, i el tema segon del grup primer de la secció setena del «Tercer Congreso de Economía Nacional» (València 1918), on s'expliciten «*las bases de nuestro nacionalismo económico ... que exige bastarse a sí mismo...*»

5. *Españoles contra españoles*, «El Economista», núm. 1.604 (24-XI-1917), p. 207.

jectiva visió del comportament dels grups de pressió barcelonins i euskaditarres venia explicada per la seua actitud belligerant en la consecució dels auxilis que creien imprescindibles: zones franques, bons a l'exportació, rebaixa de nòlits, descomptes d'efectes comercials per part del Banc d'Espanya, assegurances de guerra, etc. Aquestes especials circumstàncies farien possible la introducció d'un sistema de llicències d'importació per una reial ordre del 30 d'abril de 1918. Aquesta normativa inèdita serà una de les que quedaran abandonades quan canvien les circumstàncies bèl·liques. De fet, un mes després de l'armistici aquesta reial ordre quedaria en suspens. La reial ordre era, però, el producte d'una important campanya duta a terme pels grups interessats des de bell anuvi, quan la guerra havia complicat extraordinàriament l'accés als mercats de les primeres matèries.⁶

L'actitud d'aquests grups —alhora prepotents en la direcció econòmica de l'estat— canviarà radicalment en anunciar-se l'acabament dels efectes extraordinaris de la guerra. Hom assenyalaria que la reacció proteccionista esdevindria quan *«el derrumbamiento de los precios en la economía mundial siendo la primera medida de gobierno con la que se respondió a las inquietudes que empezaban a manifestarse, el real decreto de 20 de noviembre de 1919 (Bugallal), por el que se señalaron las normas para la preparación de un arancel transitorio, la negociación de los Tratados de Comercio y la preparación de un arancel definitivo»*.⁷ A mesura que passaven els mesos la situació esdevenia més tibant.

La invasió de productes estrangers era un fet a mitjan 1920. La depreciació de les monedes europees facilitava el fenomen.⁸ Hi haurà, doncs, una sincronització perfecta entre *«el proceso de normalización del mercado internacional —brusca y radicalmente alterado, como se sabe, por el conflicto bélico durante más de cuatro años— y la gradual reacción proteccionista que en el ámbito de la economía española se produce a partir de 1919»*.⁹ El rearmament aranzelari és encomanat a la Junta d'Aranzels i Valoracions, tot aprofitant l'excusa d'una

6. *«Hemos defendido el criterio amplio de admisiones temporales, bonos de exportación, todo lo que de un modo general por reglas comunes a todas las industrias, dé facilidades para que puedan trabajar las primeras materias y exportarlas, sin el gravamen que representa el arancel, sólo legítimo cuando se introduce en impuesto de consumo interior»* (El gobierno y la protección a las industrias, «El Economista», volum del 1915, p. 580).

7. B. VIVES, *La política arancelaria de España* (Madrid, «Estudios Políticos. Sociales y Económicos», 1928), p. 20. Mentrestant, s'havia dissolt la Junta d'Aranzels, creada per Alba pel gener de 1919. A la constitució de la nova per part del ministre Calbetón els interessos industrials i proteccionistes aconseguiren fer valer els seus interessos i hi quedaren molt ben representats.

8. Un grup representatiu dels grups proteccionistes, el Foment del Treball, s'adreçaria al senyor Sánchez de Toca, president de la Comissió Protectora de la Producció Nacional, en els termes següents: *«Los industriales que creyendo de buena fe en el espíritu de la ley aportando capitales al desarrollo de los existentes, ante las indecisiones del ministro de hacienda que parece inclinarse más al mantenimiento de un estatu quo, que a seguir resueltamente una política de protección al trabajo nacional, ante el temor de futuras pérdidas se han detenido en su camino, retirándose capitales de las industrias...»* (La crisis de la producción y del trabajo, recollit a «El Trabajo Nacional», L. II, núm. 1.301 (1921), p. 130).

9. J. L. GARCÍA DELGADO, S. ROLDÁN, *La consolidación del capitalismo en España*. (1914-1920) (Madrid, Ceca, 1974), p. 354. Per a un millor coneixement del període en el cas espanyol cal veure el paràgraf «La acentuación del proteccionismo arancelario», que és al vol. 1, ps. 353-362.

elevació dels drets aranzelaris francesos als nostres vins, que desembocaria en una reial ordre del 26 de novembre de 1920 (de Domínguez Pascual) en què s'elevaven de fet un triple els drets del 1911 en els principals productes industrials. Aquesta reial ordre va preparar el camí a la promulgació per decret d'un aranzel provisional (d'Argüelles) el 17 de maig de 1921, tot elevant els drets en 2, 3, 4 coeficients, per acomodar-los al valor de les mercaderies; després, el 3 de juny de 1921, una reial ordre dictava la implantació d'un recàrrec per depreciació de la moneda sobre els drets aranzelaris (aquests recàrrecs oscil·laven entre el 10 i el 70 %). Va ésser suprimit pel febrer del 1922 i restablert tres mesos després.¹⁰

El 12 de febrer de 1922, pressionat, a més de les raons ja esmentades, per la revisió de molts tractats comercials, el ministre d'hisenda, Francesc Cambó, feia aprovar a les Corts un nou aranzel, que «*constituyó, a juicio de algunos autores, la reforma arancelaria más seria y concienzuda de cuantas hasta la fecha se habían hecho en España*»,¹¹ i que seria qualificat en amplis sectors com «*una obra del criterio ultraproteccionista, empeñado en asegurar el prevalecimiento de las industrias artificiales creadas por la guerra y mantener los altos precios para aquellas producciones industriales arraigadas en el país*».¹² Aquest aranzel, certament molt proteccionista, fou compensat dos mesos més tard per la *Ley de autorizaciones arancelarias* del 22 d'abril de 1922, que permetia de pactar flexiblement les rebaixes de drets en els tractats de comerç. Aquest permís que es lliurava al govern mai no podia ser general i sempre establert en règim de reciprocitat. Aquesta llei seria derogada el 1927. Mentrestant, s'havia aconseguit d'agilitzar els pagaments en el comerç exterior mitjançant el reial decret del 10 d'agost de 1920, que establia la «prima de l'or»: règim de canvi pesse-tes-or establert explícitament i sobre el qual giraven els mitjans de pagament.

A partir de la promulgació de l'aranzel, tota l'atenció recaigué en els tractats comercials i la utilització de l'esmentada llei d'autoritzacions. La guerra entre lliurecanvistes i proteccionistes no havia finit amb la victòria d'aquests en la redacció de l'aranzel, sinó que continuaria llavors en les negociacions dels tractats. El 15 de maig de 1922 se signava el tractat amb Suïssa, dos mesos després amb França (el 8 de juliol de 1922); més tard, amb la Gran Bretanya (el 31 d'octubre de 1922). De fet, abans del colp d'estat de Primo de Rivera s'ha-

10. Els nervis de certs sectors per la crisi de reestructuració que s'hi patia feren denunciar sovint les estretors d'aquestes mesures governamentals, car «creieu qu'augmentant els arancels i les tarifes de ferrocarrils, els bitllets de banc i les despeses públiques feu obra positiva? Doncs, aneu equivocats, vosaltres (el Govern) i els qui os ho aconsellin perquè aquestes són solucions transitòries i poc deitjables i, com deia el clàssic, *en el mundo hay más*» (C. MASSÓ, *La crisi econòmica actual, conferència per el [sic] president de la Societat d'Estudis Econòmics*, obertura del cicle de conferències el 15-I-1921, Barcelona 1921, p. 31).

11. *El aranzel en la economía española*, nota editorial publicada a «Información Comercial Española» (vi-1960), p. 37.

12. B. VIVES, *La política arancelaria en España*, p. 22. Baixant a un major detall, hom diria que «*los productos que son objeto de consumo, son los menos; la mayoría son materiales a medio transformar... Encarecer estos productos es el medio de proteger a las industrias que los producen, pero también de dañar a las que los utilizan*» (G. BERNAGER, *Dos cuestiones de actualidad. II. El futuro aranzel*, a «RNE», vi, núm. 32, 1921, p. 16. En qualsevol cas, aquest aranzel estigué vigent fins a l'any 1960).

vien signat ja molts tractats, però no ho van aconseguir. El decantament proteccionista en el règim de Primo de Rivera no seria palès fins l'any 1926. Llavors, hom qualificarà l'estat espanyol com el cas més proteccionista d'Europa i, encara, del món.¹³

De la mateixa manera que a l'estat espanyol, al País Valencià la guerra esdevingué un autèntic trencaclosques en les actituds dels diferents sectors econòmics pel que fa al tema aranzelari. No feia gaire temps que la premsa de les ciutats de València i d'Alacant havien posat el crit al cel davant la reforma aranzelària de l'any 1911, que, com sabem, va ésser titllada, en alguns medis, de liberal.¹⁴

Ara pujaran a primer pla sectors tradicionalment apaivagats per la contundent belligerència dels sectors lliurecanvistes. L'arròs, per exemple, un producte embolcallat del vel aranzelari des de feia temps, demanarà, paradoxalment, facilitats d'exportació i exclusió dels llistats de prohibicions en aquest respecte dictaminades en reials ordres dins el marc de la política de subsistències. Contínues interpellacions parlamentàries d'Hernández Lázaro i de Muga milloraran sensiblement les condicions de venda de l'arròs, tot i que, com ja explicarem al seu moment, el contraban seria la fórmula més expeditiva per aprofitar la conjuntura. La política de subsistències en general determinarà l'actitud dels sectors afectats per sobre dels pretèrits condicionants de l'aranzel del 1911. Al llarg de les anàlisis que hem fet, hem constatat la pràctica unanimitat —entre antics opositors per aquest motiu— a demanar millors condicions de venda a l'exterior. Altres temes contrarien l'atenció a l'empresariat valencià. És el tema, per exemple, de les zones neutrals. La iniciativa havia partit de Barcelona per alleugerir el comerç exterior. Hom volia una figura intermèdia entre el port franc i el dipòsit franc. La gran polèmica al voltant del tema esdevé els mesos de desembre i gener del primer hivern en guerra. Es crea a València un Comitè de Defensa per fer-se càrrec d'un assumpte que arriba via Madrid. En principi, aquest afer anava lligat al del Banc de Crèdit Industrial.¹⁵ Es tractava del bloc de millores reivindicades pels grups afavorits per les noves circumstàncies de la demanda exterior. La reacció dels grups agraristes no es fa esperar. El seu portantveus, L. León Duaran, diria que «*a España de ningún modo le conviene el establecimiento de las zonas neutrales, ni a Valencia tampoco: sólo conviene a un grupo de capitalistas catalanes, que con el*

13. *Taux Indices des Tarifs*, documentació de la «Conférence Economique Internationale» (Ginebra, maig de 1927), publicació de la Societat de Nacions, II, 34, p. 17.

14. El comentarista econòmic de «Las Provincias», òrgan ben representatiu dels grups hegemònics de la ciutat de València, declarava en plena discussió parlamentària del nou aranzel (26-xii-1911): «*Hay que hacer de todo ... para que se anulen los absurdos y disparatos aranceles que ahora rigen. Hay que elevar las partidas por lo menos hasta 1.500 pesetas... Es necesario que exista una segunda columna que —sin perjudicar a la industria española— permita concertar los Tratados de Comercio que necesita Valencia para su expansión comercial.*» Igualment criticava la representació «abusiva» de Madrid i de Barcelona a la Junta d'Aranzel, mentre que València només hi tenia dos representants: Manuel Iranzo i Ramón de Castro. Hauríem de recordar ara com la Cambra de Comerç d'Alacant consultarà sistemàticament amb el Sindicat d'Exportadors de Vi —grup de pressió lliurecanvista— abans d'emetre la pròpia opinió sobre el tema dels aranzels i els tractats comercials.

15. *Reunión del Comité de Defensa. Valencia ante los trascendentales asuntos de las zonas neutrales y de la Sociedad Nacional de Crédito*, «Las Provincias» (2-xii-1916).

poder de sus millones quieren hacer de nosotros, de toda nuestra riqueza, materia exportable, y a eso nos hemos de oponer con las mayores energías, y al igual que los aragoneses, defender nuestra medianía, origen y base de bienestar colectivo, con las uñas y los dientes».¹⁶ El consubstancial anticatalanisme segregat ideològicament pels grups enfrontats al proteccionisme —que estaria encapçalat pel bloc industrial barceloní— perviurà en formes més subtils ara, com aquesta de les zones neutrals.¹⁷ Tot i això, les especials circumstàncies d'aquests anys farien possible la pèrdua de l'hegemonia dels grups agraristes en la direcció econòmica del país, o, almenys, de l'àrea d'influència de la ciutat de València; a les comarques del sud la industrialització de les zones interiors havia deteriorat des de feia anys la presumpció de capitalitat econòmica en la ciutat d'Alacant, com ho reflecteix el fet que, malgrat la dura oposició dels grups de pressió agraris,¹⁸ el projecte de zona franca trobara a poc a poc ressò en l'opinió pública del país i, un mes després d'encetada la polèmica, la qüestió quedarà resolta de manera positiva.¹⁹ Pel gener del 1915 el Comitè de Defensa, encarregat d'informar sobre el projecte de les zones neutrals, emetrà conclusions positives en aquest respecte. El ressò ciutadà hi és favorable i davant la marginació que Madrid fa de les demandes valencianes, un any més tard, diverses institucions cíviques de la ciutat (Cambra de Comerç, Ateneu, Unió Gremial RSEAP, Unió d'Industrials, farines, etc.) demanarien en un document públic la concessió de privilegis de la zona franca, de bell nou. Un fet d'aquestes característiques no s'hauria donat en unes condicions de «normalitat»...

16. Les raons adduïdes per a aquest rebuig serien aquestes: «*El peligro principal, que no excluye a otros, también muy serios, es la facultad, dentro de la zona neutral, de transformar los productos y primeras materias. Por lo tanto, bien pueden comprender los arroceros valencianos el gravísimo daño que a sus intereses puede reportar el establecimiento de las zonas pretendidas. Lo que decimos para los arroceros debe hacerse extensivo al cacahuet, frutas destinadas a la conserva, pasas, maíz, algarrobas, etc. Además, la acumulación de productos en las referidas zonas podrían, en momentos dados, provisionar el mercado, estando siempre a merced de los acaparadores*» (*Las zonas neutrales. Por qué no convienen a Valencia*, «Las Provincias», 8-xii-1914).

17. Per a un estudi més extens de l'anticatalanisme conreat per l'agrarisme exportador valencià, remetem al nostre treball, realitzat en col·laboració amb J. A. Martínez SERRANO, *L'anticatalanisme al País Valencià*, «L'Avenç», 5 (ix-1977), ps. 24-30.

18. En les discussions que tenen lloc al si del Comitè de Defensa —on estan representats els diversos grups d'interessos— i davant d'aquesta actitud contrària («*el criterio de la Cámara Agraria es el mismo que el de los zaragozanos, porque el nexo que nos une no se ha roto jamás, por eso la Cámara Agrícola se honra yendo con ellos del brazo... Calladísima (es) la actitud de la Cámara ... al declarar en las conclusiones que ha presentado que las zonas neutrales son altamente perjudiciales al país en general y a la región valenciana en particular, y aunque falta mentalidad para defender este criterio, sobran entusiasmos*», declaracions de L. León Duran), els naviliers (Ferrer Peset) hi estarien a favor; els fabricants d'oli (Alamar), també, els comissionistes (Soler) també; els magatzemistes de teixits (Marquès), també; els fabricants de farina («*hay medios para solucionar el supuesto problema del arroz*»: Pont; l'Ateneu (Lorenzo), també; i fins i tot els magatzemistes de vi (Dionís) no s'hi oposarien frontalment, tot i que demanarien no precipitar-se en l'afer sobre aquestes discussions.

19. Davant la necessitat d'emetre informe, el Comitè de Defensa, als mitjans parlamentaris, la totalitat de les consultes realitzades seran contestades afirmativament a excepció de la Cambra Agrària («*lo admitiría si se salvaguardasen los intereses agrarios*») i la Federació Agrària de Llevant, que no arribarà a pronunciar-se oficialment, encara que el seu president, senyor Iváñez de Lara, formulés reticències personals («Las Provincias», 12-i-1915).

D'igual manera, el terrabastall de la guerra abonaria el protagonisme d'institucions alienes als grups econòmics d'hegemonia tradicional. És el cas de la Unió Gremial, creada pel maig del 1913, i del Foment Industrial i Comercial del Regne de València, que es crearia en ple període bèl·lic, el juliol del 1918. La Unió Gremial demostraria des del primer moment un comportament molt dinàmic i diferent de les altres institucions econòmiques ciutadanes. Davant la indolència i la impotència congènita d'aquests, la Unió Gremial, uns mesos després de la seua constitució, plantejaria ja un contenciós públic amb l'actitud poc col·laboradora de la sucursal del Banc d'Espanya. En realitat, aquesta institució configurava els interessos ascendents de la manufactura en la ciutat de València i la seua àrea més immediata d'influència, que podria confondre's amb la comarca de l'Horta.²⁰ I tant és així, que l'any 1917 participaria en el Segundo Congreso de Economía Nacional, celebrat a Madrid, tot mostrant una actitud eminentment heterodoxa en la tradició emmarcada a la ciutat de València. El Congreso és no només d'industrials, sinó que planteja, sense ambigüitats, alternatives fixades pels tradicionals grups econòmics proteccionistes. Molta més transcendència tindrà el fet que la Unió Gremial demane la celebració del Tercer Congreso a la ciutat de València, organitzat per ella mateixa. L'any 1917 duria a terme un ambiciós projecte: la Fira de Mostres. Aquesta fira resultaria una callada resposta a l'agrarisme triomfalista de l'Exposició Regional de Trenor, el 1909. L'aïllament de la Unió en aquesta iniciativa és eloqüent quan, un mes abans de l'obertura de la primera fira, demana l'ajut del conjunt de gremis de la ciutat. La raó és que *«ha de celebrar el concurso por su cuenta y riesgo, y sin reclamar, por tanto, otro apoyo material que el de sus propios industriales y comerciantes valencianos, no obstante alcanzar indudablemente los beneficios a toda Valencia»*.²¹ La presidència de l'entitat, durant aquells anys, seria per a Josep Grollo. Des de la presidència, Grollo duria aquesta important iniciativa, *«incorporándose a las modernas técnicas de tráfico mercantil surgidas ya— en la Primera Guerra Mundial y que tuvieron pleno desarrollo una vez finalizada esta»*.²²

Altres símptomes d'aquest nou aire de testimoniatge progressiu en iniciatives cívico-econòmiques seria la crida a la constitució del Comitè de Defensa per a l'estudi de la zona franca de València (1914), la invitació feta a Ventosa i Cambó, en els seus viatges a València, a donar sengles conferències tot superant els condicionaments de l'anticatalanisme local sobre la conjuntura econòmica²³ o en la ferma demanda d'autonomia per als valencians (1918).

20. A les primeres eleccions de síndics i classificadors de la Unió Gremial (octubre de 1913) apareixeran, juntament amb botiguers i professions liberals, els següents rams de la manufactura: caldereria, llums, criadors de vi, ventallistes, pellers, tonelers, fusters de fi, constructors de carros, espardenyers, ferrers, cistellers, enquadernadors...

21. *Mercado de muestras*, «Las Provincias» (12-IV-1917).

22. *La Unión Gremial creó la feria, en 1917*, «Almanaque las Provincias» (1967).

23. Aquesta època serà rica en viatges de figures representatives del «bloc industrial barceloní» a València. Ventosa hi aniria dues vegades i Cambó una. La primera anada de Ventosa seria per fer de mantenidor (1916) dels Jocs Florals de Lo Rat Penat. En totes les declaracions d'aquests personatges s'atacarà la idea de la incompatibilitat d'interessos entre el País Valencià i el Principat. A la segona visita d'en Joan Ventosa (gener del 1917) hom diria expressament que «jo he sentit parlar d'incompatibilitat econòmica entre València i Ca-

Aquesta reestructuració de les hegemònies relatives dels diversos grups econòmics fou confirmada l'any 1918 quan s'havia consolidat provisionalment l'ascens manufacturer valencià, amb la creació del Foment Industrial i Comercial del Regne de València. La premsa de la ciutat de València el presenta com un organisme anàleg al Foment del Treball Nacional barceloní, feu del proteccionisme peninsular.²⁴ El foment s'autodenominarà agrupament dels industrials i comerciants del país. Fixarà la seua màxima atenció en els aspectes aranzelaris i del transport.²⁵ El novembre del 1918 el Foment presenta dictamen contra la resolució de la comissió ministerial que plantejava un augment real del 30 % de l'impost dels beneficis industrials. Aviat es constatarà una identificació d'objectius entre el Foment i la Unió Gremial. Una junta general d'aquesta darrera entitat del 25 de novembre de 1919 demanaria obrir un procés de fusió amb el Foment.

Les actituds respecte a això dels aranzels tornaren a canviar radicalment a l'acabament de la guerra. L'armistici retornava les relacions comercials a una situació semblant a la de pre-guerra. De bell nou, caldrà refer el mur de la protecció aranzelària per tal de fer perviure la major part de la indústria peninsular i parts importants del camp de l'interior. La previsible escalada proteccionista és contestada de seguida des dels mitjans agràrio-exportadors valencians. Quan Calbeton dissol la Junta d'Aranzels i en crea una nova, el gener del 1919, els grups industrials saltaran pel fet de veure-s'hi minoria. Aquesta actitud sobtarà els medis lliurecanvistes valencians, que mantindran una gran ofensiva. Aquesta no tindrà precedents, perquè estarà recolzada en el sector citrícola, que viu en els anys vint la seua dècada daurada.²⁶ I serà una ofensiva que no aca-

talunya, perquè la primera és agrícola considerable amb iguals característiques que la vostra! La incompatibilitat hauríem de cercar-la entre vosaltres i les regions que donen carn i blat, no entre països germans banyats pel mateix mar i il·luminats pel mateix sol». La vinguda d'en Francesc Cambó, invitat pel novell partit Unió Valencianista Regional, seria aprofitada per la Unió Gremial per dur-lo als seus locals. Els blasquistes boicotejarien l'acte, exigint que el parlament es fes en castellà i al crit de «¡Viva España!».

24. *«Ya están redactados los estatutos por los que ha de regirse el nuevo organismo que en breve ha de constituirse en Valencia y que será análogo al Fomento del Trabajo Nacional de Barcelona... El Fomento se propone conseguir que el estado le conceda representación en la Junta de Aranceles y Valoraciones, con lo que se impedirán los perjuicios que se irrogan a nuestra industria y nuestra agricultura cuando se concierten tratados de comercio y se confeccionen tarifas aduaneras»* (El Fomento Industrial y Comercial del Reino de Valencia, «Las Provincias», 14-IV-1918).

25. El seu primer Comitè Executiu estaria format per Ricard Trenor, marquès de Mascarell, com a president; J. Mira, com a secretari; els vocals serien: Josep A. Noguera (olis); Ramon Pons (farines); Joaquín Navarro (trenats de jute); Emili Robles (paper); Bernat Gómez (teixits), Vidua de Vicent Boluda (pells assaonades); Salvador Albacar (mobles); Vicent Puchol (navilier); Salvador Izquierdo (mobles metàl·lics); Lluís Moscaró (sabó); Felip Gil (fusta); Brauli Algarra (alcohols); Rafael Ridaura (salums); Manuel Galindo (farines); Manuel Galindo (farines); Manuel Aranda (sacs de jute); Ernest Ferrer (ferreteria). També hi estarien representats els sectors de filadors de jute, de construcció de maquinària (que demanarien protecció aranzelària àdhuc en aquests anys de guerra); fabricants d'adobs químics; bronzistes; de productes químics...

26. «I recordem ... que únicament amb la taronja —i no amb el vi, l'arròs o les indústries de consum— que el lliurecanvisme més absolut s'imposarà. Al cap i a la fi no és fins la primera consolidació d'aquest conreu que algunes veus veuen la necessitat d'una Solidaritat Valenciana, que per altra banda fracassa, com la millor manera d'enfrontar-se a

barà amb les discussions sobre el nou aranzel, sinó que es perllongarà al llarg dels anys posteriors durant les revisions dels tractats comercials. Però si aquesta actitud està motivada al si del món agrari valencià —i indubtablement això suposa el sector preponderant de l'economia valenciana, llavors—,²⁷ no tota l'activitat econòmica valenciana es beneficiaria de l'aixecament de les barreres aranzelàries. L'existència de sectors a protegir durant el parèntesi immediat de la postguerra fins a la consecució de l'aranzel provisional del 1921 i les clàusules sobre devaluació de monedes faria que «*la industria de Valencia sufra una honda crisis, motivada por la restricción creciente del consumo, por el aumento de los jornales, por el problema social y por la invasión de productos exóticos a pesar de la barrera arancelaria*».²⁸ La defensa d'aquests sectors la portaria a terme el Foment Industrial i Comercial. El seu representant a la Junta d'Aranzels, n'Antoni Mora, tindria una activa participació en les discussions del nou aranzel. En concret, la premsa donaria compte de les gestions per aixecar els drets per a les màquines d'escriure on calia «*desglosar la partida de referencia, aquellas máquinas que estaban ciertamente muy olvidadas por no construirse en ninguna otra localidad metalúrgica de Valencia*». També ho faria en el cas del greix per a l'assaonament de pells, en el dels sacs el paper de fumar («*donde se consiguió un notable aumento en los derechos que previamente había fijado la Comisión*»), els teixits de seda («*que podrían vivir y desenvolverse fácilmente en cuanto al factor arancelario hace referencia*»), la construcció de carrosseries... Hom afegiria que «*daremos cuenta de las gestiones que viene realizando el Sr. Mora, quien, desde el primer día en que se reunió la Junta de Aranceles y Valoraciones, no ha dejado de acudir ni a una sesión, estando allí alerta para cuando pueda convenir para los intereses de la región*».²⁹

No és aquest, però, l'ambient que es respira als medis lliurecanvistes valencians. L'onze de novembre havia tingut lloc una Magna Asambleja Naranjera Levantina. La sessió, amb presència de parlamentaris, es desenvolupa en una atmosfera de tibantor i d'exaltació contra el proteccionisme. Sis dies més tard els senadors per València Dominé i Burriel i el de Castelló Fabié defensarien a Madrid les conclusions d'aquesta Asambleja Magna. El senador Burriel García Polavieja és el que fa una defensa més ordenada dels interessos lliurecanvistes.

un arrelada Solidaritat Catalana que seria la via d'imposar el proteccionisme més radical. La via de compatibilitat no es trobarà i les forces valencianes més conservadores cercaran el suport fins i tot dels proteccionistes agraris, molt més contradictoris amb ells al nivell dels interessos econòmics» (E. LLUCH, *La via valenciana*, València, Ed. Eliseu Climent, 1976, p. 192).

27. Per al període 1913-30 s'ha calculat que «*entre el 80 y el 86 por ciento del movimiento de la total coyuntura valenciana depende en esencia de la agricultura*» (M. DE TORRES, *La agricultura valenciana y la solidaridad económica nacional*, «Solidaridad Económica Española», Madrid 1934, ps. 27-56).

28. *Crónica valenciana*, «RNE», x, núm. 31 (1921), p. 401.

29. *El fondo industrial y comercial*, «Las Provincias» (22 de novembre de 1921). Aquest any el Foment tenia adherides les entitats següents: Associació Naviliera Valenciana, Societat Industrial Arrossera, Agrupació de Societats Collectives i Comanditàries simples, Associació d'Enginyers Industrials, Associació de Fabricants de Farines del Regne de València, Col·legi de Corredors de Comerç, Sindicat de Magatzems de Draps, Sindicat de Fabricants de Capses de Cartró, Sindicat de Fabricants de Sabó, Agrupació de Comerciants i Exportadors en Arròs i Fruites del País.

De tota manera, ho faria en un to moderat.³⁰ El ministre Cambó rep la interpellació tot dient que el règim aranzelari és moderat i que, en tot cas, en els tractats comercials es tindria en compte el problema de l'exportació de fruita. El compromís s'acompliria i, malgrat que l'aranzel fos una plena victòria proteccionista,³¹ els diversos tractats comercials milloraren en conjunt les expectatives dels exportadors de productes agraris valencians. La signatura, el 1922, dels tractats amb Suïssa, França i Anglaterra farien desaparèixer els greus problemes que tenia l'exportació dels productes agraris valencians. França, per exemple, concediria tarifa mínima a tres-cents setanta partides, entre les quals hi havia totes les agràries.³² La lluita antiproteccionista es perfilaria sobre els esquemes de pensaments derivats de l'episodi següent: *«Un labrador, con lenguaje pintoresco, decía: pagamos todos los tributos que el estado nos impone; pero a título de salvar la industria azucarera, pagamos un sobreprecio de azúcar favorecido por el arancel; para salvar la siderurgia pasamos por las horcas caudinas de casi un monopolio y sufrimos un aumento de costo en la construcción de viviendas. Si queremos vestirnos, hemos de pagar también un sobreprecio para salvar nuestras fábricas de tejidos, etc.; y a nosotros, ¿quién nos salva? sobre nuestros débiles hombros caen todos los sobreprecios y tributos y no tenemos otros recursos que nuestras vidas y caldos. ¿Es que nuestra riqueza, o mejor dicho, nuestra única fuente de vida es de condición distinta a la riqueza de los demás?»*³³ La resposta institucional serà la creació de la Unió Nacional de Exportadores Agrarios (UNEA) el 1923, que esdevindrà aviat una potent veu defensora dels interessos lliurecanvistes. A criteri d'un comentarista de l'època, *«toda la atención de los organismos económicos valencianos, se hallan concentrados en los tratados comerciales que se están elaborando en Madrid. A la desidia e indiferencia de antaño, en estas columnas tantas veces flageladas, han sucedido el calor, la ansiedad, el interés más vivo por el curso de las negociaciones. Los diarios publican largos artículos en defensa de la economía de Levante. La Unión Nacional*

30. *«Yo no he de pedir aranzel librecambista; yo bien sé que para la exportación del fruto el aranzel librecambista y la baja de nuestra moneda son dos grandes palancas; no he de pedirlo porque la región valenciana y levantina no es egoísta; dentro del marco general de España está, y, por lo tanto, a la economía nacional de toda España ha de quedar supeditada. Lo que sí digo es que la orientación aranzelaria (base y fundamento de la exportación de los 350 millones de ptas. que si los capitalizamos y unimos a la producción del arroz, que puede sumar hoy tanto, vendrá a dar como consecuencia que la región levantina representa una décima parte de aquel capital español fijado por el señor ministro de hacienda en 100.000 millones de pesetas, y que bien merece esa protección), ha de ir marcada en términos que haga posible esa exportación»* («Las Provincias», 22-xi-1921).

31. La política aranzelària és *«hija del más supremo egoísmo que registra nuestra historia económica, y por el que se ha puesto a plena luz, a todo sol, la cloaca del toma y daca, y es donde Monipodio es un ético comparado con muchos excelentísimos señores, y conste que esos señores forman legión»* (La Valencia agrícola necesita agruparse para defender su vida, «Las Provincias», 16-v-1922).

32. La satisfacció per la signatura d'aquest tractat faria escriure que *«sólo un exagerado proteccionismo inconsciente y perjudicial para los verdaderos intereses del país puede protestar contra un tratado que, aparte sus ventajas materiales determina en el orden moral la satisfacción de una necesidad sentida por ambos pueblos de que, compenetrados sus intereses, puedan ser permanentes y estables sus relaciones con cordialidad y afecto»* (El convenio comercial con Francia, «Las Provincias», 15-viii-1922).

33. Crónica valenciana, «RNE», x, núm. 31 (1921), p. 398.

de Exportación Agrícola instiga a diario, ilustra al Gobierno y sus órganos para que los derechos de nuestra producción no sean postergados.» Davant només quedava el Foment, que si bé alguna vegada va deixar entreveure «*el titánico esfuerzo que representaba el luchar con los antagónicos intereses de tan poderosos enemigos como Cataluña y Vizcaya*», la veritat és que era un autèntic instrument al servei de la protecció dels sectors valencians que ho necessitaven. Haurà «d'excusar-se» quan aclareix que «*podrá haber parecido que el punto de vista mantenido por el Fomento en algún sentido determinado ha estado en contraposición con los intereses de la agricultura*».³⁴

Tot i això, l'espectacular creixement de la producció i exportació de cítrics durant el vint no podia consolidar l'hegemonia dels interessos lliurecanvistes al país. El protagonisme creixent de la UNEA i l'apaivagament del Foment Industrial i Comercial seria tot un símptoma de com els canvis esdevinguts en el període de la Primera Guerra Mundial havien estat àmpliament superats en la dècada següent. En la polèmica lliure canvi - proteccionisme —i malgrat l'ascensió d'aquest darrer— quedarà consolidada la posició hegemònica del primer al País Valencià a les portes de la gran crisi del 1929.

34. *El Fomento Industrial y Comercial*, «Almanaque las Provincias» (1924).